

Tanzimat'tan 1950'ye Türkiye'de İktidar Muhalefet İlişkileri

Ayman Kara*

Özet

Türkiye'de siyasal modernleşmenin gelişimi ile birlikte siyasal arenada muhalefet olgusu da ortaya çıkmıştır. Ancak siyasal iktidar olgusunun çok güçlü olduğu bir devlet geleneğinde muhalefetin benimsenmesi kolay olmamıştır. Bu sebeple iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler genel anlamda sorunlu olmuştur. İktidarlar genellikle muhalefetin varlığından rahatsız olmuş, muhalefette bulunanlar ise yapıcı bir muhalefet hareketi yerine yıkıcı bir muhalefet anlayışını benimsemişlerdir. Bu anlayış içerisinde iktidar ile muhalefetin birbirini tamamlayıcı ve dengeleyici işlevinin gerçekleşmesi yerine birbirini yıpratmaya yönelik iktidar ve muhalefet anlayışları ortaya çıkmıştır. Muhalefet kültürünün yerleşmesinin uzun ve sancılı bir süreç olarak gelişmesi ise Türkiye'nin siyasal anlamda pek çok krizle karşılaşmasının sebeplerinden biri olmuştur. Bu çalışmada, Tanzimat döneminden, 1950 yılına kadar geçen süreç içerisinde Türk siyasal hayatında iktidar ile muhalefet ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal İktidar, Muhalefet, Siyasal Modernleşme*

The Relations Between Ruling Side and The Opposition in Turkey From Tanzimat (The Reform Era) to 1950s

Abstract

The opposition phenomenon has emerged in political scene with the development of political modernization in Turkey. However, adoption of the opposition has not been easy in a state tradition with a very strong political power phenomenon. Therefore, the relations between ruling party and the opposition have been problematic generally. The ones in power had been uncomfortable with the presence of the opposition most of the time and the opposition side had adopted a destructive way of opposition instead of a constructive opposition approach. With this understanding, power and opposition approaches trying to knock out each other have emerged instead of a complementary and balancing function between two sides. The establishment of opposition culture had developed as a long and painful process and this is one of the reasons that Turkey has encountered a lot of political crises. In this study, the relations between ruling side and the opposition in Turkish political scene are going to be examined covering the period from Tanzimat (The Reform Era) to 1950.

Keywords: *Political Power, Opposition, Political Podernization*

* Araştırma Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
E-posta: aymankara@outlook.com.tr, ORCID: 0000 0002 7493 0150

Giriş

Türkiye’de iktidar-muhalefet ilişkileri genellikle sorunlu olmuştur. Bu durum sıklıkla siyasal kavgalar, halk olayları ve darbeler yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti’nin mirası pek çok alanda aynen Türkiye’ye aktarıldığı gibi iktidar ve muhalefet cephelerinin oluşumu ve aralarındaki ilişkiler de yine bu miras üzerine inşa edilmiştir. Aynı zamanda devlet merkezli yönetim geleneği de Osmanlı’nın bakiyesi olarak günümüze kadar süregelmiştir. Dolayısıyla güçlü bir devletçi anlayışın görüldüğü bir yönetim üzerine siyasi partilerin kurulması da farklı sonuçlar doğurmuş, iktidara gelen partiler devletin sahibi olarak görülmüştür. Devlet merkezli siyasal geleneğin böylesine güçlü olduğu bir ülke olan Türkiye’de muhalefet kültürünün oluşması ve yerleşmesi de uzun sürmüştür.

Tanzimat dönemi ile siyasi partilerin ortaya çıkması ve siyasi muhalefet kültürünün gelişmesi başlamışken Cumhuriyet’in ilanı ile tek partili hükümet sistemi devreye girmiştir. Türkiye’nin yeniden çok partili hayata geçmesi 1946 yılında gerçekleşecektir. Bu çalışmada Türkiye’de Tanzimat döneminden 1950 yılına kadar olan dönemdeki iktidar muhalefet ilişkileri incelenecektir.

1. Tanzimat Dönemi’nde İktidar Muhalefet İlişkileri

Tanzimat dönemi ile birlikte batılılaşma süreci başlamıştır. Bu batılılaşma hareketleri önce askerî alanda gerçekleştirilmiş, sonra eğitim ve idare gibi alanlara yayılmıştır. Tanzimat döneminin batılılaşma hareketleri halk odaklı olmaktan ziyade devlet odaklı olmuştur. Bu değişimler, bürokratlar gerekli gördüğü için veya dış etkiler neticesiyle gerçekleştirilmiştir (Zürcher, 2005: 102). Bu yenilikler sonucunda, şehirdeki esnaf ve zanaatkarlar ve daha sonra da yerel eşraf ve küçük tüccar kesimleri eski nüfuzlarını kaybetmiştir. Diğer yandan, yapılan yeniliklere, dine aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkan toplumsal gruplar da harekete geçmiştir (Çaylak, 2014: 38). Gerçekten de yapılan reformlar sebebiyle ulema, askeri ve sivil seçkinler karşısında nüfuz kaybına uğramıştır. Modernleşmenin etkisiyle İslamiyet her şeyi kuşatan gerçeklik olmaktan çıkıp, bilgi evreninin alanlarından biri haline dönüşmeye başlamıştır. Yani, her şeyin ölçüsü din olmaktan çıkıp, laik ve seküler bir anlayış gelişmiştir (Findley, 2011: 47) .

Osmanlı’da oluşan muhalefet hareketleri iki temel üzerinde meydana gelmiştir. Birincisi, devlet müdahalesi karşısında serbest piyasa koşullarını savunan iktisadi temelli muhalefet hareketleri; ikincisi, devlet yönetiminde dinin ve geleneğin hakim olmasını savunan muhalefet hareketleri. Osmanlı’nın son dönemlerinde görülen bu toplumsal muhalefet hareketleri Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdürecektir (Çaylak, 2014: 38) . Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze siyasal partilerin takip ettiği gelenek de ana hatlarıyla bu temel üzerinde şekillenecektir.

Tanzimat döneminde tohumları atılan ilk muhalefet hareketlerinin toplumu etkilemeye başlaması ilk olarak gazetecilik yoluyla olmuştur. Paris’te eğitim görmüş, Avrupa’nın liberal düşüncelerini özümsemiş, inançlı bir modernleşme taraftarı olan Şinasi 1862 yılında, hükümetin otoriter eğilimlerine karşı çıkan ve onu eleştiren Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkartmaya başlamıştır.

Ancak daha sonra, hükümetin kendisine karşı harekete geçeceğinden korkan Şinasi, gazetesini genç bir memur olan Namık Kemal'e teslim ederek 1865'te Paris'e gitmiştir. Gazete, liberal değerleri İslam ile sentezlemeye çalışan Namık Kemal'in yönetiminde daha da radikalleşmiştir. Namık Kemal ve arkadaşları Yeni Osmanlılar olarak anılmaya başlanmıştır (Zürcher, 2005: 104).

Yeni fikirlere olan açıkları ve basınla iç içe olmalarının da verdiği güçle otoriteye meydan okuyan ve Tanzimat'ı eleştiren Yeni Osmanlılar, Osmanlı aydınları arasındaki ilk modern muhalefet hareketidir. Kendi kimliklerini batılılaşma sürecinde kaybetmeden modern olabilecek yeni bir Osmanlı kültürü oluşturmak için uğraşan kültürel milliyetçiler olarak görülmüşlerdir. Yeni Osmanlılar, İslami düşünceye de derinden vakıftırlar. Fıkıh usulünün kıyas yöntemini, belli reformların İslamiyet'e uygun olup olmadığını anlamak için uyarlamışlar ve temsili hükümet gibi fikirleri İslami kaynaklara dayandırmışlardır (Findley, 2011: 59-60).

Yeni Osmanlılar, Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın Batı taklitçiliğinden doğan ve sağlam fikri kaynakları olmayan olgular olduğunu düşünüyorlardı. Onlar yapılan reformları İslami özden kopmadan bu öze birlikte yoğurarak uygulamak gerektiğine inanıyorlardı (Mardin, 1992: 87-88). Kendi aralarında fikirsel bir birlik olmayıp eklektik bir yapıya sahip olan Yeni Osmanlıların ittifak ettikleri en önemli gereklilik meşrutiyetin ilan edilmesiydi (Tunaya, 1952: 96).

Yeni Osmanlıların bir kısmı da bürokrat kökenlidirler. Batı tarzı eğitimden geçmiş bazı bürokratlar, Fransızca bilmeleri sayesinde Batı'daki düşünce akımlarıyla, özellikle de liberalizm ve milliyetçilikle tanışmışlar, ancak reformcu politikaları yürüten Âli ve Fuat Paşalar'la aralarının bozulması sebebiyle iktidar merkezinden dışlanmışlardır (Zürcher, 2005: 103).

Yeni Osmanlıların muhalefetinde 'hürriyet' söylemi önemli bir yer tutmuştur. Türk siyasal hayatındaki hürriyet fikri ilk olarak Yeni Osmanlıların elinde şekillenmiştir. Hürriyet fikri de daha sonraki dönemlerde oluşan iktidar-muhalefet ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturacaktır (Çaylak, 2014: 39).

Yeni Osmanlılar küçük bir topluluk olarak kalmış, örgütlü faaliyetleri beş yıldan fazla sürmemiştir. Gevşek bir örgütlenmeleri olmasına ve üyelerinin düşünceleri arasındabütünlük olmamasına rağmen, onların Avrupa liberalizmi ile İslamî geleneği kaynaştırma düşüncesi Türkiye'de ve Türkiye dışında büyük ölçüde etkili olmuştur (Zürcher, 2005: 108). Yeni Osmanlıların ortaya çıkardığı bu çizgi Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin siyasal yaşamında çok önemli bir yere sahip olacak ve günümüze kadar dönüşümler geçirerek, ama temelde aynı kalarak gelecektir.

2. Meşrutiyet Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri

Yeni Osmanlıların fikirsel düzeydeki katkıları ve Batı'nın da etkisiyle 1876 senesinde Kanun-i Esasi ilan edilmiş, böylece Yeni Osmanlıların en önemli hedefi olan meşrutiyet yönetim anlayışı yürürlüğe girmiştir. Ancak bu dönem uzun sürmemiş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası 1878'de meclis süresiz olarak tatil edilmiştir (Tanör, 2002: 154-158).

1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de, dört öğrenci tarafından İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kurulmuştur. Daha sonra bazı üyeleri tutuklanan ve bir kısmı da Paris'e kaçan bu cemiyetin

üyeleri Paris'te yaptıkları yayınlarda Sultanı şiddetli bir şekilde eleştiriyorlar ve meşrutiyet istiyorlardı. Bu topluluk Fransa'da kendilerine Jön Türkler adını vermiş, içlerinden ileri gelen bir isim olan Ahmet Rıza ise Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'ni kurmuştur. (Zürcher, 2005: 131).

Jön Türk hareketi aslında, bambaşka kökenleri ve gündemleri olan, geniş bir yelpazeye yayılmış grupların tümünü içine alan eklektik bir yapıdır. Ortak amaçları Sultan Abdülhamit'i devirmek ve Kanun-i Esasi'yi yeniden devreye sokmaktır (Berkes, 2010: 391). Bu harekete dahil olan kişilere bir göz atılırsa hareketin toplumsal ve entelektüel altyapısı hakkında fikir sahibi olunur. İttihat ve Terakki'nin baş ideoloğu Ahmed Rıza Bey'dir. Ahmed Rıza Bey, Paris'te bulunduğu yıllarda Darwinci ve ateist fikirlerden etkilenmiştir. Bir diğer önemli kişi Mizan gazetesinin yayıncılığını yapan ve bu sebeple bu adı alan Mizancı Murat Bey'dir. Murat Bey, liberalizm ile İslami değerleri birleştirme gayretinde olmuştur. Jön Türk muhalefetinin diğer bir boyutunu temsil eden Prens Sabahaddin ise adem-i merkezîyetçilik ve özel girişime dayalı liberal bir gündemi savunmuştur. Murat Bey'in fikirleri İttihat ve Terakki'deki baskın düşünce olan devlet müdahalesi gündemi ile ters düşmektedir (Fortna, 2011: 93).

Jön Türk hareketinin dönüm noktası olan ve hareketi entelektüel bir boyuttan askeri boyuta taşıyan gelişme Makedonya'da hizmet eden genç Osmanlı subaylarının harekete katılması olmuştur. Makedonya çetelerinin taktiklerine aşina olan bu genç subayların daha saldırgan ve uygulamaya dönük olan üslubu ile artık İttihat ve Terakki yalnızca bir münazara topluluğu olmaktan çıkıp, uygulamaya dönük bir topluluk haline gelecektir (Fortna, 2011: 94).

Jön Türk hareketinin uzun süren mücadelesi sonucunda 1908'de İTC tarafından yapılan bir devrim ile otuz yıl aradan sonra Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konulacaktır. Fakat İTC, padişahı tahttan indirmemiştir. İTC'nin buradaki amacı, padişahı 1876 Anayasası'nı geri getirmeye zorlamaktır (Karpat, 2007: 11).

II. Meşrutiyet dönemi, siyasal partileşme, iktidar-muhalefet ilişkilerinin kurumsallaşması ve Cumhuriyet dönemine taşınması açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemindeki siyasal parti geleneği ve iktidar-muhalefet çizgileri II. Meşrutiyet dönemindeki temel üzerinden yükselmiştir (Çaylak, 2014: 40).

Devrim sonrasının en önemli olayı otuz yıldır ilk kez seçimlerin yapılmasıdır. Seçimlerde İTC'den başka aday olan tek örgüt Prens Sabahattin'in taraftarlarının kurmuş olduğu ve henüz geniş bir örgütlenmeye sahip olmayan Osmanlı Ahrar Fırkası'dır. Osmanlı Ahrar Fırkası bu seçimlerde yalnızca bir sandalye kazanabilmiştir (Zürcher, 2005: 142).

İTC, bu dönemde iki tür muhalefetle karşılaşmıştır. Bunlardan birincisi, seçimlerde başarısız olan ve İTC'nin baskısı altında bulunan Ahrar Fırkası'nın muhalefeti idi. Muhalefet taraftarı gazeteler tarafından, İTC aleyhinde şiddetli bir basın kampanyası başlatılmıştı. İTC'nin karşılaştığı ikinci muhalefet türü, muhafazakâr ve radikal çevrelerden geldi. Nakşibendi şeyhi Derviş Vahdeti ve taraftarları, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adıyla örgütlendiler. Bu topluluk, Jön Türklerin siyasetine ve din dışı yaklaşımlarına karşı bir propaganda başlattı. 12 Nisan 1909 (30 Mart 1325) gecesi Şeriatın tekrar yürürlüğe konulması adına silahlı bir ayaklanma patlak verdi (31

Mart Olayı). Medrese öğrencileri, askerler ve ulema meclis binasına yürüdü. Bu olaylar üzerine sadrazam öğleden sonra saraya gelip istifasını sundu. Ayaklanmadan sonra İttihatçılar yeraltına kaymaya başladılar, bazıları da başkentten kaçtı (Ahmad, 2010b: 65). Sultan Abdülhamit, 31 Mart Olayı'nda rol oynamış görünmekten özenle kaçındığı halde tahttan çekilmeye zorlandı ve bir trenle Selanik'e gönderildi (Fortna, 2011: 95).

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk başlarda tüm Osmanlı toplumuna hitap edebilecek bir ideolojiye ve olgunluğa sahip değildi. 1908-1918 yılları arasındaki dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti kendini adım adım küçük bir gizli gruptan normal bir siyasal partiye dönüştürdü ve kendine ait bir ideoloji geliştirdi (Karpaz, 2007: 12). Cemiyet, kararları genel kurulun seçtiği merkez komitesinin aldığı, bir 'liderler partisi' olarak adlandırılıyordu. İlk başlarda iyi tanımlanmış bir ideolojisi yoktu; amacı devleti kurtarmak ve reform yapmaktı (Ahmad, 2010b: 63).

İTC İstanbul'dan sürülmüştü ama derhal karşı tedbirler almaya girişti. Taşra kentlerinde halk gösterileri düzenledi ve meclisi ve sarayı telgraf yağmuruna tuttu. 15 Nisan'dan itibaren de isyancılara karşı askerî bir sefer başlattı. Hareket Ordusu adıyla bir ordu kurdu ve 24 Nisan günü kenti ele geçirdi. İsyân bastırıldı ve iki askeri mahkeme kuruldu. Derviş Vahdeti ve çok sayıda ayaklanmacı idam edildi. Sultan Abdülhamit tahttan indirildi. Yerine V. Mehmet tahta çıktı. Bundan sonraki üç yıl, yani 1912'ye kadar sıkıyönetim devam etti ve iktidar ordunun elinde kaldı. Başkomutan Mahmut Şevket Paşa çok güçlü bir konuma getirildi. İTC bu dönemde orduya karışmamak kaydıyla istediği yasa değişikliğini yapmakta serbest bırakıldı. İTC, meşrutiyet rejiminin pekişmesini sağlayacak yasalar çıkarttı. Eski rejim ve Abdülhamit yanlılarını da, bilhassa ordudakileri, tasfiye etti (Zürcher, 2005: 146-150).

Sindirilmiş olan muhalefet, 1909-1911 yılları arasında yavaş yavaş ortaya çıktı ve sosyalizm ve Şeriatçılık arasında çeşitli çizgilerde yer alan yeni partiler kuruldu (Karpaz, 2007: 14). 1909'un sonlarına doğru *Mutedil Hürriyetperveran Fırkası* ile *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası* bulunmaktaydı. *Ahali Fırkası* 1910 ilkbaharında kurulmuştu. Bir diğer parti olan *Hizb-i Cedid*, İTC'nin aşırı milliyetçi politikalarından ve laik eğilimlerinden düş kırıklığına uğramış olan eski İttihatçı Miralay Sadık tarafından kurulmuştu. Bu dönemde ilk defa Osmanlı'da sosyalist faaliyetler de ortaya çıktı. *Osmanlı Sosyalist Fırkası* kuruldu. Bu fırka İttihatçıların, Meşrutiyet Devrimi sonrası sendikaları ve grevleri yasaklamış olmasından rahatsızdı (Zürcher, 2005: 151-152).

İTC karşısında muhalefet hareketleri hızla büyüyordu. Yönetici kadronun diktatörce yönetimi muhalefet partilerinin iktidara gelmek istemesinin en önemli nedeniydi. İktidar partisiyle muhalefet arasındaki gergin ve çatışmalı ilişkiler aslında, İmparatorluğun içindeki etnik, dinsel ve sosyal çekişmelerin bir yansımasıydı (Karpaz, 2007: 14).

1911 yılı başında İTC artık muhalefeti yatıştırmak için uzlaşmaya razı oldu. Bazı katı İttihatçılar hükümetten uzaklaştırıldı ve muhalefetin taleplerine cevap veren on maddelik bir program yayınlandı. (Zürcher, 2005: 152).

İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında oluşan bu büyük muhalefet, çok farklı nitelikteki kitlelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu gruplar Hürriyet ve İtilaf Fırkası altında birleştiler (Çaylak, 2014: 40). Hürriyet ve İtilaf Fırkası altında toplanan kesimlerin İTC'den nefret

etmek dışında ortak bir noktaları olmamasına rağmen, üç hafta sonra yapılan ara seçimde İTC adayını yenip seçimi kazanmayı başardılar. Bunun üzerine Cemiyet, meclis üzerindeki hakimiyetini kaybetmemek için baskı yolunu kullanmaya başladı. 1912 ilkbaharında yapılan seçimler İTC'nin şiddet ve baskı ile çoğunluk sağladığı bir seçim oldu. Bundan dolayı bu seçime *sopalı seçim* de denir. Meclise yalnızca bir avuç muhalif aday seçilmişti ve meclis, muhalefetin gözündeki meşruiyetini kaybetmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan Miralay Sadık ve arkadaşları hükümetin istifasını istedi, aksi takdirde hükümete silahlı müdahale tehdidinde bulundular. Bunun üzerine Sait Paşa istifa etti. Sait Paşa kabinesinin yerine, Büyük Kabine denilen bir ulusal birlik kabinesi geçti. Bu kabine meclisi feshetti ve önde gelen İttihatçılar sürgüne gönderildi, bazıları yer altına indi, bir kısmı da ülke dışına çıktı (Zürcher, 2005: 153).

İktidardan uzaklaştırılan İttihatçılar darbe yapmak için fırsat kolluyorlardı. Bu sıralarda dış devletlerin Osmanlı'dan Edirne'yi istemeleri ve şehrin Bulgarlar tarafından kuşatılması İttihatçılar için gerekçe oldu ve bir İttihatçı subay topluluğu Babiâli'ye gelip darbeyi gerçekleştirdi. Yeni bir kabine kuruldu ve Mahmut Şevket Paşa sadrazam yapıldı. İlk başlarda liberal muhalefete baskı yapılmadı, sadece siyaset dışı kalmaları bildirildi. Fakat, 11 Haziran 1913'te Hürriyet ve İtilaf'ın bir taraftarı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı öldürünce işler değişti. Birçok tutuklama oldu ve tutuklanarlardan bazıları ölüm cezasına çarptırıldı. Bundan sonra İTC'nin nüfuzu daha da arttı. Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa'dan oluşan üçlü bir yönetim oluşturuldu. Enver Paşa orduya hakimdi. Talat Paşa'nın Cemiyet içinde büyük nüfuzu vardı. Cemal Paşa da İstanbul Muhafızı idi ve siyasette sözü geçmekteydi (Zürcher, 2005: 160-163).

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke çapında politik dernekler kurarak toplumsal tabanını genişletmişti. 1913 yılında İTC, gizliliğe son vererek kurallara uygun normal bir parti olduğunu açıkladı ve Cemiyetin oluşturduğu dernekler partinin şubelerine dönüştü (Karpata, 2007: 13).

Yeni parlamento seçimleri 1913-1914 kışında yapıldı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlere sokulmadı ve seçimlerden sonra ortaya çıkan meclis İTC'nin kuklası konumunda kaldı (Zürcher, 2005: 164).

3. Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde İktidar Muhalefet İlişkileri

Milli Mücadele döneminde muhafazakâr ve inkılapçı kanatlar arasında çatışmalar vuku bulmuştur. Muhafazakâr kanat, Padişahın başını çektiği İstanbul Hükümetlerinden oluşmuş, inkılapçıları ise Mustafa Kemal'in başını çektiği Müdafaa-i Hukuk hareketi oluşturmuştur. Bu dönemde gerçek anlamda bir siyasal mücadeleden ve bir iktidar-muhalefet ilişkisinden söz etmek zordur. Bu dönem bir çeşit geçiş dönemidir. Mütareke öncesi siyasal yapı, mütareke sonrasına aktarılmıştır. Bu dönemde yönetim Padişah ve saray paşalarının eline geçmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Padişahın yanında saf tutmuş, İttihatçılar ise Milli Mücadele'yi desteklemişlerdir. Mücadele bu iki grup arasında cereyan etmiştir (Çaylak, 2014: 41).

1919 senesindeki seçimlerde daha çok Müdafaa-i Hukukçular başarılı olmuş, bunun üzerine son Mebusan Meclisi kapatılmıştır. Böylece parlamento düzeyinde bir iktidar-muhalefet ilişkisi kalmamıştır. Bu dönemde devleti kurtarmak için asker-sivil bürokrat ve aydınlar eşraf ile

ittifak kurmuş, böylece muhalefet kendi içinde geçici olarak birleşmiştir. İttihat ve Terakki, meşrutî saltanatın ihyasını isterken, Müdafaa-i Hukukçular ve Mustafa Kemal yeni bir sistem getirme amacıyla olmuşlardır. Fakat, ortak amaç ulusal bağımsızlık ve vatanın kurtarılması olmuştur (Çaylak, 2014: 42).

M. Kemal 1908 Devrimi'nde ve 1909'daki Hareket Ordusu'nda yer almıştı. 1911'de Libya'da görev yapmıştı. 1919'da daha çok subay Anadolu'ya geçtiğinde ve direniş hareketi ortaya çıkmaya başladığında harekete önderlik edecek otorite sahibi ve adı lekesiz olan birine ihtiyaç duyulmuştu. İttihatçılar önce Ahmet İzzet Paşa'ya başvurdular. Fakat anlaşma olmayınca M. Kemal'e teklif götürdüler. M. Kemal'in ordu içindeki ünü ve siyasal anlamda lekesiz oluşu direniş önderliği için onu ideal bir aday yapıyordu (Zürcher, 2005: 207-208).

Milli Mücadele yıllarında Padişah ile direniş hareketi arasında anlaşmazlık vardı. Fakat, Padişah yeni hükümet seçimlerinin yapılmasına ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanmasına karar verdi. Çünkü Padişah, seçimleri, direniş zayıflatmanın bir yolu olarak görüyordu. 1919 yılının son iki ayı hararetli bir seçim kampanyasına sahne oldu. Müdafaa-i Hukuk toplulukları ve sempatanları, bazen hile ve şiddete başvurarak sonuçları etkilemeye çalıştı. Fakat, İstanbul yanlısı devlet görevlilerinin ve cemaat liderlerinin öncülüğünde çıkan yerel isyanlar bu tür çabaları bozdu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk üzerindeki etkisini protesto ederek seçimleri boykot etti. 140 sandalye için seçim yapılmıştı, fakat Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de açıldığında sadece 72 mebus bulunuyordu (Kayalı, 2011: 113). Ancak, Mart 1920'de İngilizler tarafından Meclis-i Mebusan dağıtıldı ve üyelerinden pek çoğu sürgüne yollandı.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi(BMM) açıldı. Bu meclisteki üyeler, birbirinden çok farklı inanç ve görüşlere sahiplerdi. Bu sebeple aralarında pek çok görüş ayrılığı ortaya çıktı. Meclis bünyesinde; kentli orta sınıf ve aydınlar, ordu ve devlet görevlileri, toprak ağaları ve tüccarlar gibi çok farklı kesimler bir arada bulunuyordu. Dolayısıyla bunların arasında birtakım gerginlikler oluştu (Çaylak, 2014: 43). Bu meclisin yüz kadar üyesi, İstanbul'daki son Meclis-i Mebusan dağıtıldıktan sonra İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelen mebuslardı (Kayalı, 2011: 116). Böylece Meclis-i Mebusan'daki çeşitlilik Ankara'daki meclise taşınmış oldu. Mecliste görüşülen konular dahi kaldığı yerden devam etmiştir. Mebusan Meclisi dağıtılmadan hemen önce görüşülen mesele *ağnam vergisi* idi. BMM açıldıktan sonra görüşülen ilk mesele de yine ağnam vergisidir (Fedayi, 2013: 50).

Meclisteki bu farklı sesler, BMM'nin açıldığı ilk günlerde meclis içinde farklı gruplar oluşturarak muhalefet hareketlerini ortaya çıkarmıştır. Anayasa ile konulan ilkeler hususunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları sebebiyle I. Meclis'te Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Grubu ve Islahat Grubu gibi gruplar oluşmuştur. Bu gruplar Misak-ı Milli üzerinde hemfikirdi, ancak bunlar, yeni anayasa ve devletin rejimi üzerinde anlaşamıyorlardı (Çaylak, 2014: 42).

Meclis içindeki gruplaşmalar ve tartışmalar Meclisin istikrarını bozduğu ve işlevini yerine getirmesini engellediği için M. Kemal, Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturup grubun başına geçti ve Meclis'teki gruplaşmalar ortadan kaldırıldı (Kayalı, 2011: 112).

Ancak bu olay, muhalefeti yok etmemiş, aksine birleştirmişti. İki karşıt kutup oluşmuştu: İslamcı-muhafazakârlar ve yenilikçi-Batıcılar. Bu iki grup etrafında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kendi içinde Birinci ve İkinci Grup şeklinde ikiye bölünmüştür. Şerif Mardin'e göre Osmanlı'daki merkez-çevre ikiliği I. Meclis'te de ortaya çıkmıştır. I. Meclis'teki Birinci Grup merkez, İkinci Grup çevreyi temsil etmektedir. Birinci Grup laik, inkılapçı ve devletçi zihniyeti benimseyenlerin toplandığı bir yapı, İkinci Grup ise muhafazakâr, liberal ve daha az disiplinli bir zihniyete sahip bir tabaka idi (Çaylak, 2014: 44). İki grup arasındaki mücadelelerde siyasal üstünlük, M. Kemal'in askeri başarısının da etkisiyle Birinci Grup'ta bulunuyordu (Karatepe, 2001: 25).

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubu dışında bırakılanlarla, gruba katılmak istemeyen milletvekillerinin bir bölümü, uzun süre bu iktidar grubuna karşı örgütsüz olarak mücadele ettikten sonra 1922 Temmuzunda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlenmiştir. Her iki grubun da dışında kalmayı tercih eden bir grup milletvekili ise mecliste Müstakil Grup adıyla üçüncü bir grup olarak varlığını sürdürmüştür (Demirel, 2012: 34).

I. Meclis döneminde planlı ve programlı olan gerçek anlamda bir muhalefet yoktur. Muhalefet genelde şahsi çatışmalar ve kırgınlıklar temelinde, Hilafet ve Saltanat'ın korunması ve hükümetin görev ve yetkilerinin sınırları gibi konularda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde muhalefet dağınık, karmaşık ve gevşek bağlarla bir araya gelmiş bir koalisyon idi (Çaylak, 2014: 45).

Monarşi kaldırılmıştı, ama bazı kişiler Halifenin Türkiye'yi cumhurbaşkanı olarak yönetmesinde bir engel görmüyorlardı. Batıcılar ise, toptan bir ekonomik, toplumsal ve siyasi dönüşüm istiyorlardı. Batıcıların düşüncesindeki laiklik anlayışı da, dinin devletten ayrıldığı bir yapı değil, dinin devlet tarafından kontrol edildiği bir laiklikti (Ahmad, 2010b: 104). Cumhuriyet tarihi boyunca iktidar muhalefet ilişkilerinin ve çatışmalarının ve toplumdaki kutuplaşmanın en başta gelen etkenlerinden biri laiklik ve muhafazakarlık anlayışlarının çatışmasının yansımasıdır.

4. Cumhuriyet Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri

1923 senesinde yenilenen seçimlerde İkinci Grup üyelerinin pek çoğu meclise girememiştir. Fakat, iki grup arasındaki mücadele devam etmiş, Saltanat ve Hilafet'in kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu mücadele bir çeşit rejim kavgasına dönüşmeye başlamıştır. Meclis'in ikinci döneminde M. Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kaldırıp yerine Halk Fırkası'nı kurmuştur (Bozkurt, 1969: 21-25).

Halk Fırkası'nın reformları ile birlikte Meclis'te bu reformlara karşı yakınmalar arttı ve Halk Fırkası'ndan ayrılan on kişilik bir grup, yeni bir parti kurdu. Bu yeni partinin adı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) idi. TpCF halk üzerinde etkili olup muhalif kesimlerin toplandığı odak noktası haline gelmeye başlamıştır (Bila, 1999: 15-16).

1925 senesinin Şubat ayında Şeyh Sait Ayaklanması patlak verdi. TpCF, bu ayaklanma ile ilişkisi olduğu ve dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatıldı (5 Haziran 1925). Parti programının 6. maddesinde geçen, 'Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır' ifadesi, dini siyasete alet etmek olarak yorumlanmıştı (Karatepe, 2001: 29).

1930 senesine gelindiğinde bir muhalefet partisi daha kuruldu. Ali Fethi Bey liderliğinde kurulan bu parti Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) idi. SCF, kurulduğu zaman, iktidarın uyguladığı politikalarından hoşnut olmayan kesimlerin ve dinsel nitelikteki potansiyel muhalefetin geniş desteğini buldu (Kongar, 1981: 151-152).

SCF'nin böylesi bir destek görmesinde, iktidarın 1922-1930 arasında yaptığı reformlara karşı oluşan direnç, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların kaynağı olarak bürokrasinin görülmesi ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin her türlü muhalefet hareketini bastırması etkiliydi (Çaylak, 2014: 46). SCF'nin halktan aldığı geniş destekten rahatsız olan iktidar, SCF'yi eleştirmeye ve baskı yapmaya başladı. SCF ise, bu baskı ve eleştiriler üzerine kendini feshetti (Bozkurt, 1969: 42).

5. 1939-1945 İsmet İnönü Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri

İsmet İnönü döneminde parti içi denetim amacıyla, iktidar tarafından kurulan yüzeysel bir muhalefet (Müstakil Grup) dışında oluşan bir muhalefet hareketi olmamıştır. Atatürk'ün ölümü üzerine iktidar İnönü'ye devredilmiş, 11 Kasım'da TBMM oybirliğiyle İsmet İnönü'yü yeni cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. İnönü ile Atatürk arasında son dönemde gerginlik olmasına rağmen İnönü'nün ordu üzerindeki büyük nüfuzunun da etkisiyle İnönü cumhurbaşkanlığına seçilmiştir (Bila, 1999: 83-94).

İdeolojik konularda İnönü, partisinin altı ilkesine bağlı kaldı. Ayrıca İnönü, CHP'nin laiklik politikasını ve dil devrimi gibi politikaları aynen sürdürdü (Karpas, 2007: 76).

Atatürk ile İnönü'nün aralarında, 1937'den başlayıp, Atatürk'ün ölümüne kadar süren bir kırgınlık vardı. Atatürk'ün ölümünden sonra kurulan ilk hükümette Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yer almadı. Bu iki bakanın yerine, İnönü'ye yakın isimlerden Refik Saydam İçişleri Bakanı, Şükrü Saraçoğlu da Dışişleri Bakanı olarak atandı. 26 Aralık 1938 tarihinde yapılan CHP'nin olağanüstü kongresinde İnönü'ye 'Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan' sıfatları verildi. 31 Aralık 1938 tarihinde yapılan milletvekili ara seçimlerinde, Atatürk ile anlaşmazlıkları sonucu siyasal alandan uzak kalan Kazım Karabekir, Fethi Okyar ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi kişiler aday gösterildiler ve milletvekili seçildiler. Ancak Salih Bozok, Kılıç Ali ve Ruşen Eşref Ünaydın gibi Atatürk'e yakın isimler milletvekili bile olamadı (Seydi, 2014: 258).

İnönü bu dönemde, önceki idare ile hesaplaşmaya ve kendi idare tarzını yerleştirip, kendisine yakın isimleri yönetime getirmeye gayret etti. Kendi adına para ve pul bastırıldı. 29 Mayıs 1939 tarihinde yapılan CHP'nin Beşinci Olağan Kurultayı'nda Milli Şef ve Genel Başkanın yetkilerini artırdı. Yine bu kongrede, kontrol dışı muhalif grupların ortaya çıkmasını engellemek için Müstakil Grup adıyla bir grup kurdurdu. Kurultayın seçtiği 21 milletvekili Meclis'te bağımsız olarak yer alacaktı. Müstakil Grubun başkanı da yine İnönü oldu. Bütün bu sebeplerle Müstakil Grup, hiçbir zaman muhalif bir tavırda bulunmadı (Bozkurt, 1969: 49). İnönü bu dönemde, kendisine karşı oluşabilecek bütün muhalif hareketlerin önünü kesmişti. Fakat, 1945 yılına gelindiğinde artık tek parti düzenini sürdürmenin zorluğunu ve demokratikleşmek gerektiğini anlayacaktı.

6. 1946-1950 Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktidar Muhalefet İlişkileri

Cumhuriyet tarihinde bu dönem sağ kesim tarafından zaman zaman '1946 ruhu' adıyla anılıp devrimci bir niteliğe sokulurken, sol kesim tarafından ise, 'Atatürkçü ruh'tan sapma olarak karşı-devrimci olarak değerlendirilmiştir (Çaylak, vd., 2014: 305).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda dünyada çok partili hayata geçiş yönünde bir temayül oluşması sonucu Türkiye Cumhuriyeti de çok partili hayata geçmek hususunda zorunluluk hissetmiştir. Fakat, Osmanlı'daki ve devamında Cumhuriyet Türkiye'sindeki modernleş(tir)me geleneğine uygun olarak, demokratikleşme hareketi ve çok partili yapı da halkın ihtiyaçlarına ve isteklerine göre değil, tepeden inmece bir şekilde yapılmıştır. Aslında Türkiye'de çok partili hayatın temeli 1908 yılında atılmıştır. O dönemde muhalefet hareketleri ortaya çıktığı gibi, 1946'da da böyle olmuştur. Toplum kesimleri, görüşleri farklı olsa da Demokrat Parti çevresinde bir araya gelmişlerdir. Bu dönemde CHP iktidarını devirme amacı etrafında birleşen bir muhalefet bloğu oluşmuştur. (Çaylak, vd., 2014: 307).

1 Kasım 1945 tarihli konuşmasında İsmet İnönü, günün değişen şartlarına uygun hale getirmek için tek partili sistemde 'önemli siyasi düzeltmeler' yapacağını ima etmişti. Ona göre, sistemdeki temel eksiklik bir muhalefet partisinin olmayışı idi. Bu gerekçeler sebebiyle yeni bir siyasi parti kurulmasının mümkün olacağını ima etti. Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş sürecinin kapısını aralayan da bu konuşma oldu (Cihan, 1993: 60).

Türkiye'de iç ve dış şartlar çok partili hayata geçmek için müsait hale gelmişti. Fakat, uzlaşmaz Kemalistler olarak bilinen, parti içindeki eski aşırıları tek partili devlet yapısını korumak ve başlangıçtaki reformlarda olduğu gibi, siyasal reformları da tepeden inmece bir şekilde uygulamak istiyorlardı. Yani, bir muhalefet partisi kurulacaksa bunu CHP kendisi kurmalıydı (Ahmad, 2010a: 26).

CHP içindeki bu eski aşırıları olarak anılan gruba Recep Peker önderlik ediyordu. Bunlar herhangi bir uzlaşma istemiyorlardı. İktidarın karşısında muhalefete ancak ikinci derecede bir mevki vermeye razıydılar. CHP'nin içindeki daha uzlaşmacı olan ikinci grup, genç CHP'lileri ihtiva ediyordu ve başlarında Profesör Nihat Erim vardı. Bu grup, İnönü'nün görüşlerine uygun olarak siyasi ilişkileri daha liberal bir açıdan ele alıyordu. Bunlara göre, artık CHP, ayrıcalıklarından vazgeçip başka siyasi partilere de hak tanımalıydı (Karpas, 2010: 285).

1 Ocak 1945 tarihinde hükümetin toprak reformu yasa tasarısı Meclis'in önüne geldiğinde, hemen parti içinde engelleme ve eleştirilere hedef oldu. Bu yasa tasarısı, toprak ağalarının siyasi ve ekonomik gücünü zayıflatacak ve devletin elini güçlendirecek bir önlemdi (Ahmad, 2010a: 26-27). Bu tasarı, kullanılmayan devlet arazilerini, dinî vakıf arazilerini, mülkiyeti belli olmayan arazileri ve beş yüz dönümden fazlasına sahip olan toprak sahiplerinden istimlak edilecek arazileri dağıtmak suretiyle, hiç toprağı olmayan ya da çok az olan çiftçilere toprak temin etmeyi öngörüyordu (İnan, 2006: 124).

Sol, DP'nin kuruluş nedenini de, topraklarının elinden alınacağından endişe eden büyük toprak sahiplerinin direnişine bağlayacaktı. Bu açıdan CHP ilerici iken, DP tamamen gerici bir

konuma yerleştirilecekti. Fakat, durum böyle değildi. Tasarıya karşı asıl muhalefet DP'nin müstakbel kurucularından çok, CHP'nin kendi içinden geldi. CHP içinden Cavit Oral, Halil Menteşe, Emin Sazak gibi büyük toprak sahipleri tasarıya karşı çıktılar (Koçak, 2013: 301).

Toprak yasa tasarısındaki benzer bir anlaşmazlık da 1945 yılı Bütçe Yasa Tasarısı görüşülürken ortaya çıktı. CHP'deki muhalif milletvekilleri, bütçe açığı nedeniyle artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, vurgunculuk, karaborsa, adaletsiz ve verimsiz vergi sistemi üzerine sert eleştirilerde bulundular (Kaştan, 2006:134-135).

İlk başlarda parti içindeki muhalifler, hükümeti ekonomi politikası yönünden eleştiriyorlardı. Fakat, 7 Haziran 1945 tarihinde muhalifler açıkça kendilerini gösterip ilk kez iktidar sorununu gündeme getirdiler. Gelecekteki DP'nin müstakbel dört kurucusu (Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes), Parti Meclis Grubu'na bir önerge sundular (İnan, 2006: 138-142). Bu önergeye 'Dörtlü Takrir' denilmektedir. Önerge'de üç temel istek vardı. İlk istek, meclisin özgürce çalışması ve denetimiydi. İkinci istek, siyasî hak ve hürriyetlerin rahatça kullanılmasına olanak sağlanmasıydı. Üçüncü istek ise, parti örgütünde ve faaliyetlerinde yeni bir düzenleme getirmektir (Koçak, 2010: 317).

CHP dışındaki tanıklar, CHP'nin bir iç buhran geçirdiği fikrindeydiler. İlmîliler, İnönü'nün desteğiyle güçlendiler ve Recep Peker'in önderlik ettiği müfritlere karşı direndiler (Karpat, 2010: 286). Menderes ve Köprülü, Tan ve Vatan gibi gazetelerde eleştirel makaleler yazmaya başladılar. Bu durum, parti disiplinini bozmak olarak değerlendirildi ve 21 Eylül'de ikisi de partiden ihraç edildi. Bu ihraçları Parti tüzüğünü ihlal olarak eleştiren Refik Koraltan da Partiden ihraç edildi (Kongar, 1981: 156). Celal Bayar, Meclis'teki görevinden istifa etti ve 1 Aralık'ta Partiden ayrıldı. Bu aylarda Celal Bayar'ın yeni bir parti kuracağı söylentileri yayılıyordu ve bu haberler CHP tarafından memnuniyetle karşılanıyordu. CHP liderliği, var olan partiden çıkacak ve aynı felsefeyi ifade edecek yeni bir partiye ihtiyaç duyulduğu fikrinde idi. Bunu yapmaya en uygun aday da Celal Bayar'dı. CHP'liler böyle bir partiyi Kontrol Partisi olarak niteliyorlardı (Ahmad, 2010a: 30).

7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kuruluşu resmen ilan edildi. Yeni partinin programı CHP'den neredeyse hiç farklı değildi. DP'liler, Kemalizm'in altı ilkesini farklı yorumlar katarak da olsa benimsiyorlardı. Fakat, böyle yapmaya mecburdular. Çünkü Anayasayı ihlal etmekle suçlanmak ve CHP içindeki müfritlere yeni partiyi kapatırma bahanesi vermiş olmaktan çekiniyorlardı (Ahmad, 2010a: 30).

Geçmişteki muhalif partiler gibi DP de halk içinden gelişen bir hareketten doğmayıp, doğrudan doğruya Millet Meclisi'nin içinden koparak ortaya çıkmış oldu. İlk aylarda Halkçılar ile Demokratlar arasındaki ilişkiler dostçaydı. Halkçılara göre DP, Doğu bölgelerinde şube açmayacaktı ve daha kırk-elli sene iktidara geçmeye çalışmayacak ve sadece demokratik bir süs olarak kalacaktı. CHP, DP'nin kolay kolay tutunamayacağını zannediyordu. Fakat, DP büyüdükçe Halkçıların tepkisi değişmeye başladı (Karpat, 2010: 240).

CHP ile DP arasında ciddi bir fark yoktu. Çünkü DP kurucularının siyasî yaşamlarının tümü CHP içinde geçmişti. Bu benzerlik, CHP'nin temel propaganda malzemelerinden biri oldu. DP'nin tek varlık nedenini tek partili devlete düşmanlık olarak gören halkın bir kısmı DP'ye

destek veriyordu. Fakat, halkın önemli bir kesimi de DP'yi 'muvazaa partisi' olarak görüyor ve desteklemeye değer bulmuyordu (Ahmad, 2010a: 32).

Her şeye rağmen DP hızla büyüyordu. Tek parti idaresinden memnun olmayan tüm toplum kesimleri DP'ye destek veriyordu. DP, ilk kurulduğunda iktidarın müsamahasıyla karşılaşmıştı, fakat İnönü'nün şahsında iktidarı acımasızca eleştiren, sert üsluba sahip yeni isimlerin DP'ye katılmaları ile siyasal iktidar muhalefet ilişkileri gerildi (Çaylak, vd., 2014: 310).

DP'nin, halkın desteğini alarak CHP'nin karşısına çıkması ile CHP demokratikleşme ihtiyacı hissetti. İnönü'nün Milli Şef ve Partinin Değişmez Başkanı unvanı kaldırıldı. Müstakil Grup feshedildi (Ahmad, 2010a: 33).

Seçim tarihi 1947 yerine 1946 yılına çekildi. Bunun sebebi de birtakım pratik hesaplara dayanıyordu. Erken seçimler hem Halk Partisi'nin iktidarda kalmasını sağlayabilir hem de muhalefetin iktidara geçme hevesini bir derece azaltabilirdi. Fakat, DP erken seçim kararına şiddetli tepki gösterdi. 26 Mayıs 1946 tarihindeki Belediye Seçimlerine DP tepki olarak katılmadı (Koçak, 1992: 455-456).

Bu dönemde Halk Partisi yirmi beş yıl içinde koyduğu, hürriyeti kısıtlayan pek çok kararını yürürlükten kaldırdı. Malların satışı ve fiyatların tespiti hükümet kontrolünden kısmen çıktı. Basın Kanunu'nun beşinci maddesi pek çok basın hürriyetini sınırlıyordu. Bu madde değiştirildi. Gazete kapatma yetkisi hükümetten alınıp mahkemelere verildi. Üniversitelere kendi idarelerinde ve iç işlerinde özerklik tanındı (Karpata, 2010: 247). Bu serbestleşme hareketleri ile CHP, halkın gözündeki baskıcı konumundan kurtulup genel seçimlerde iktidarını korumayı amaçlıyordu.

1946 genel seçimlerinde 465 sandalyeden 395'ini CHP, 66'sını DP kazandı. O zamanki genel inanca göre seçimler dürüst olmamıştı. Oy kullanırken gizlilik güvencesi yoktu, tarafsız gözlemcilik mevcut değildi ve sonuçlar ilan edilir edilmez oy pusulaları imha ediliyor, bu da herhangi bir denetleme yapmayı olanaksız kılıyordu (Tekin; Okutan, 2011: 130).

CHP, dört yıl daha iktidarda kalmayı garantilemişti. Muhalefeti hallettikten sonra, sıra Parti içindeki aşırılara gelmişti. Bu dönem, CHP'deki ılımlılar ile aşırılıkların mücadelesi dönemi idi. İlimliler yarışmaya dayalı siyasi hayatı savunuyor, aşırılıklar ise tek parti sisteminin devam etmesini ve yukarıdan uygulanacak radikal bir değişim politikası istiyordu. Sonuçta ılımlılar kazanacak ve muhalefet partileri hareket özgürlüğüne sahip olmaya devam edecekti (Ahmad, 2010a: 38).

1950 seçimlerine kadar üç ayrı hükümet kurulmuştu. İlk hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verildi. Peker, tek partili sistem ve kuvvetli bir şef idaresi taraftarı idi ve şiddet kullanmaya meyilli biri olarak tanınıyordu. Peker'in başbakan olmasıyla birlikte DP çevrelerinde, muhalefete karşı sindirme hareketi başlayacağı endişesi doğdu. Peker döneminde iktidar-muhalefet ilişkileri oldukça gergindi. İnönü muhalefeti destekliyordu. Peker ise sert üslubunu koruyordu (Gül, 1998: 51-52).

Karşılıklı gerilim ve suçlamalar Temmuz 1947'ye kadar devam etti. Yine İnönü, krize son vermek için müdahale etti. 12 Temmuz Beyannamesi'ni radyodan okudu. İnönü'nün belirttiğine göre muhalefet partisi yasal çerçevede hareket ediyordu. İnönü, iki partiyi de tarafsız olarak

koruyacağını söylüyordu. Bu Beyanname, muhalefetin varlığını meşrulaştırıyor, devletin her iki partiye de adil davranmasını istiyordu. Cumhurbaşkanı'nın bu kat'î müdahalesi çok partili sistemin kalıcı olduğunu açıklıyordu. CHP içerisinde ise bu, Recep Peker'in başını çektiği müfritlerin yenilgisi anlamına geliyordu (Ayın Tarihi, Temmuz 1947).

Recep Peker'den sonra gelen başbakan Hasan Saka idi. Hasan Saka, liberal eğilimleri olan bir devlet adamıydı. Saka'nın kurduğu kabine ılımlılardan oluşuyordu. Bu dönemde DP ile CHP arasındaki ilişkiler dostluk aşamasına girdi ve siyasi gerginlik belli ölçüde gevşedi (Ahmad, 2010a: 46).

Bu dönemde CHP giderek liberalleşmeye başladı. Böylece halkın güvenini yeniden kazanmayı amaçlıyordu. CHP'nin altı ilkesi yeniden yorumlandı. İnkılapçılık ilkesinin devrimci yanına vurgu azaltıldı ve evrimci gelişme vurgulandı. Devletçilik yorumu özel sektöre karşı ayrımcılığı azaltacak şekilde esnekleştirildi. Parti'nin İslam'a karşı uyguladığı militan politikayı terk etmesi kararlaştırıldı (Ahmad, 2010a: 47). Öyle ki, ilkokullarda din derslerinin okutulmaya başlanması ve üniversite içerisinde İslam Din Fakültesi'nin kurulması bu dönemde olmuştur (Balabanlılar, 1998: 107).

DP özellikle ekonomik meselelerde hükümeti sıkıştırıyordu. Çünkü hayat pahalılığı birden yükselmişti. Hasan Saka, ekonomik sıkıntıları halkın günlük yaşamından uzaklaştırmayı başaramadı. Bu, hem muhalefetten hem de kendi partisinden sürekli eleştiri almasına yol açtı ve Saka, 14 Ocak 1949 tarihinde istifa etti (Karpaz, 2010: 315).

Hasan Saka'nın yerine gelen Şemsettin Günaltay mutedil, politik ve kültürel meselelerde liberal, din konusunda ılımlı birisi olarak tanınıyordu. Günaltay döneminde birçok değişiklik yapıldı. Seçim Kanunu değiştirildi. İstiklal Mahkemeleri yasal olarak kaldırıldı. İmam hatip liseleri ve İlahiyat fakülteleri kuruldu. Türbeler açıldı (Akbalık, 2006: 78).

Genel seçimlere doğru CHP'liler, seçimi kazanacaklarından emindiler. Hatta bundan o kadar emindiler ki, DP'lilere yeni mecliste milletvekilliği bile teklif ettiler (Vatan, 17 Ekim 1950).

14 Mayıs 1950 tarihinde genel seçimler yapıldı. Seçmenlerin % 89,3'ü sandığa gittiler. Sonuç olarak; 487 milletvekilliğinden 408'ini Demokratlar, 69'unu Halkçılar, 9'unu bağımsızlar, 1'ini de Millet Partisi aldı. Hükümetin Demokratlara devri sessizce, normal bir şekilde yapıldı. Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçildi, Adnan Menderes Başbakanlığı aldı, Malatya'dan milletvekili seçilen İnönü de muhalefet lideri oldu. Türkiye büyük bir evrimi başarmış, iktidar halkın arzusuna uyularak el değiştirmişti. Türkiye'nin siyaset yaşamında yeni bir aşamaya geçiliyordu (Lewis, 2009: 417-418).

Değerlendirme

Siyasette muhalefet mefhumunun Türkiye'de ilk kez ortaya çıktığı Tanzimat döneminden itibaren iktidar ile muhalefet safları arasındaki ilişkiler genellikle sorunlu olmuştur. Osmanlı devlet geleneğinde muhalefet kültürünün ve anlayışının olmaması, devlet merkezli yönetim geleneğinin son derece güçlü olması gibi faktörler bunda etkilidir.

Toplumda bir muhalefet anlayışının olmaması da iktidar ile muhalefet arasındaki sorunların başlıca sebeplerinden biridir. İktidar karşısında muhalefet partilerinin toplumda karşılığını bulması uzun zaman almıştır.

Türkiye’de Tanzimat ile başlayan ve meşruti bir yönetimle devam eden, daha sonra da Cumhuriyete dönüşen, Cumhuriyet içinde de tek partili ve çok partili dönemler olarak ayrılan tarihsel ve siyasal süreçte iktidar ve muhalefet kanatları genellikle, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde ortaya çıkan iki ana düşünce yapısı üzerinden şekillenmiştir. Bunlar pozitivist ve merkezîyetçi kanat ile liberal ve muhafazakâr kanatlardır. Günümüze kadar ortaya çıkan partiler genel olarak bu iki ana damardan beslenmiştir.

İktidar ve muhalefet ilişkileri de yine bu iki damar etrafında cereyan etmiştir. İktidarı ele geçiren kanat hangi düşünce yapısına sahip olursa olsun muhalefete karşı hoşgörüsüz bir tutum içerisinde olmuş ve muhalefet ile ilişkileri çoğu zaman bir gerilim içerisinde geliştirmiştir. Muhalefetse iktidara karşı genellikle hatalarını düzeltmek ve onu frenlemek amacıyla ziyade, onu iktidarı elinden almış ve bir an önce alt edilmesi gereken bir düşman gözüyle görmüştür. Türkiye’de iktidar muhalefet ilişkileri demokrasinin gereklerine uygun hale geldiğinde iktidar muhalefet ilişkileri normalleşmeye, iktidar karşısında muhalefet daha fonksiyonel hale gelmeye başlayacaktır.

Kaynakça

AHMAD, Feroz, (2010), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

AHMAD, Feroz, (2010), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayın.

Ahmad, Feroz, (2011), 'Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler', *Modern Dünyada Türkiye cilt 4*, (ed.) Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 229-274.

AKBALIK, Hakan, (2006), 1946-1950 Döneminde CHP'nin Seçim Çalışmaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya

BALABANLILAR, Mürşit, (1998), **Türkiye'nin 75 Yılı**, İstanbul, Hürgüç Gazetecilik.

BERKES, Niyazi, (2010), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 15. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

BİLA, Hikmet, (1999), **CHP 1919-1999**, 2. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık.

BOZKURT, Celal, (1969), **Bütün Delilleriyle CHP'nin İçyüzü Siyaset Tarihimizde CHP**, İstanbul, yayınevi yok.

CİHAN, Ali Rıza, (2012), **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

ÇAYLAK, Adem, (2014), 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri', *Türkiye'nin Politik Tarihi*, (ed.) Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu, Ankara: Savaş Yayınevi, 23-58.

ÇAYLAK, Adem; NİŞANCI, Şükrü, (2014), 'Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu?', *Türkiye'nin Politik Tarihi*, (ed.) Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu, Ankara: Savaş Yayınevi, 303-344.

DEMİREL, Ahmet, (2012), **Tek Partinin Yükselişi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

FEDAYİ, Cemal, (2013), **İmparatorluk Nasıl Yıkıldı**, Ankara, Kadim Yayınları.

FINDLEY, Carter V. (2011), 'Tanzimat', *Modern Dünyada Türkiye cilt 4*, (ed.) Reşat Kasaba, çev: Zuhul Bilgin, İstanbul: Kitap Yayınevi, 37-70.

FORTNA, Benjamin C. (2011), 'II. Abdülhamid'in Saltanatı', *Modern Dünyada Türkiye cilt 4*, (ed.) Reşat Kasaba, çev: Zuhul Bilgin, İstanbul: Kitap Yayınevi, 71-98.

GÜL, Teoman, (1998), **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı.

İNAN, Süleyman, (2010), **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Ankara, Liberte Yayınları.

KARATEPE, Şükrü, (2001), **Tek Parti Dönemi**, 3. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık.

KARPAT, Kemal H, (2010), **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları.

KARPAT, Kemal, (2007), **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi**, Çev: Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

KAŞTAN, Yüksel, (2006). 'Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki *Gelişmeler*', *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 1, cilt 8, 123-140.

KAYALI, Hasan, (2011), 'Bağımsızlık Mücadelesi', *Modern Dünyada Türkiye cilt 4*, (ed.) Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 99-138.

KOÇAK, Cemil, (2010), **İkinci Parti cilt1**, İstanbul, İletişim Yayınları.

KOÇAK, Cemil, (2013), **Tarihin Buğulu Aynası**, İstanbul, Timaş Yayınları.

KONGAR, Emre,(1981), **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

LEWIS, Bernard, (2009), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Tuna, 3. Baskı, Ankara, Arkadaş Yayınevi.

MARDİN, Şerif , (1992), **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, (ed.) Tuncay Önder, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

SEYDİ, Süleyman, (2014), '1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika', *Türkiye'nin Politik Tarihi*, (ed.) Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu, Ankara: Savaş Yayınevi, 257-302.

TANÖR, Bülent, (2002), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 9. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

TEKİN, Yusuf, (2011), **Türk Siyasal Hayatı**, Ankara, Orion Kitabevi.

TUNAYA, Tarık Zafer, (1952), **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

YILMAZ, Murat, (2014), '1930-1938 Döneminde Türkiye'de Siyasal Hayat', *Türkiye'nin Politik Tarihi*, (ed.) Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu, Ankara: Savaş Yayınevi, 231-238.

ZÜRCHER, Erik Jan, (2012), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev: Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları.

ZURCHER, Erik Jan, (2003), **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sürelî Yayınlar- Gazete ve Dergiler

Ayn Tarihi Dergisi Temmuz 1947

Vatan Gazetesi 17 Ekim 1950